

Keskustelua

Vielä *pärnä*-sanasta

1.

Vuonna 1982 ahkeroin minulle epäta-
vallisen tutkimuksen parissa. Olin bota-
nistina ryhtynyt ratkomaan kielitieteellistä
ongelmaa: yrittämään selvittää, mitä ny-
kysuomesta jo lähes hävinnyt *pärnä*-sana
on oikeastaan merkinnyt. Tutkimukseni
valmistuttua jätin sen professori Pertti
Virtarannan tarkastettavaksi, ja hän piti
sitä niin kiintoisana, että se painettiin.
Kun tutkimuksen laatija ei ole saanut kie-
litieteellistä koulutusta, kirjoitus on ling-
vistiikan kannalta ymmärrettävästi jos-
sain määrin puutteellinen.

Tutkimuksen aineistoa seuloessani kävi
selville, että *pärnä*-sanaa on meillä käytet-
ty peräti 11 merkityksessä, joista useim-
mat kuitenkin harvinaisia tai aivan pai-
kallisia. Seitsemän näistä merkityksistä
liittyy kasvikuntaan, ja botanistina olin
kiinnostunut erityisesti juuri niistä. Tut-
kimukseni keskittyy näistä kolmeen, *pär-
nän* käyttöön lehmuksen ja kynäjalavan
nimenä ja näistä puista saadun niiniain-
neksen nimenä. Lehmuksen nimenä *pärnä*
on mainittu parissa 1500- ja 1600-luvun
kirjoituksessa aina Agricolasta lähtien,
mutta myöhemmin tämä merkitys näyt-
tää kokonaan unohtuneen; sitä eivät tunne
kasvintutkijat eivätkä sanakirjantekijät.
Kynäjalavan nimenä *pärnä* sen sijaan tun-
nettiin, mutta vain muutamissa Karjalan
kannaksen rajaseutupitäjissä. Niiniaines-
ta tarkoittavana *pärnä* — tai oikeastaan

pernä — on ilmoitettu taas varmasti vain
kerran, D. Jusleniuksen sanakirjassa v.
1745, mutta ehkä itsenäisesti myös v. 1825
(A. Wikman). Se lienee ollut tunnettu
myös Kalvolassa vielä 1800-luvulla.

Pärnä-sanan merkityksen tekee ongel-
malliseksi se, että sana esiintyy verraten
yleisesti paikannimissä Etelä-Suomessa ja
Keski-Suomen itäosissa. Useimmiten
pärnä-sana näyttää liittyvän tavallisten
maastonpaikkojen nimiin, kuten mäkeen
(24 % nimistä), saareen, niemeen ja kal-
lioon eli paikkoihin, missä lehmus luon-
nontutkijain kokemuksen mukaan ylei-
sesti kasvaa. *Pärnä*-paikannimien levinnei-
syys ei kuitenkaan satu yksin lehmuksen
muiden nimien — *lehmus*, *niinipuu* ja *vennä*
— levinneisyyden kanssa, joita on lehmuksen
koko esiintymisalueella. Ne puuttuvat
laajalti lehmuksen luoteiselta rajavyöhyk-
keeltä, missä puu on harvinainen. *Pärnä*-
sana ei siis ilmeisesti ole ainakaan yleensä
niinipuun tai lehmus-nimen synonyymi.

Lehmuksen sisäkuoresta saatava sitkeä
niini(aines) on aina ollut kansan käyttä-
mää talouden eri tarpeisiin. Siitä on tehty
erilaisia köysiä, mattoja, säkkejä, verkko-
ja ym. punonaisia. Tällainen tärkeä ta-
loustarvike oli syytä mainita joskus pai-
kannimessäkin, varsinkin jos sitä oli jos-
sain tavallista runsaammin. Jos *pärnä* on
yleisesti tarkoittanut niiniainesta — niin
kuin otaksun —, *pärnä*-nimien levinneisyys
olisi hyvin ymmärrettävissä. Niitä on var-
sinkin siellä, missä puuta on runsaasti, ja
ne puuttuvat sieltä, missä sitä on vain
niukasti. Toisaalta tuntuisi luonnolliselta,
että niinestä tehtyjen punonnaisten levin-

Keskustelua

neisyys sattuisi suunnilleen yksiin *pärnä*-nimien levinneisyyden kanssa. Näin näyttää todella olevankin, niin kuin karttani (n:ot 1 ja 8) suorastaan yllättävästi osoittavat. Tämä tosiasia lienee paras todiste *pärnän* 'niiniaines'-merkityksestä. *Pärnä*-sanana myöhempi katoaminen kielestä johtunee samaa tarkoittavan *niini*-sanana vähitellen saamasta ylivoimasta.

Kun niiniainesta eli *pärnä* saadaan meillä parhaiten juuri lehmuksesta, on tätä puuta pidettävä tärkeimpänä »pärnäpuuna»; niinpä se lienee paikoin saanut nimekseenkin *pärnä*. Toinen puulajimme, josta myös on saatavissa lujaa niiniainesta, on varsinkin Hämeessä ja Karjalan kannaksella kasvava kynneppää eli kynäjalava, jonka kuoren niintä ainakin Koivistolla käytettiin nitomistarkoituksiin ja jota puunakin sanottiin *pärnäksi*. Myös vuorijalavan kuoren niiniaines soveltuu nitomiseen ja punomiseen.

Olen edellä lyhyesti selvitelletty *pärnä*-tutkimukseni sisältöä voidakseni sen pohjalta valaista lukijaa, joka on tutustunut apulaisprofessori Veikko Ruoppilan esittämään tutkimukseeni kritiikkiin (Vir. 1984 s. 117—120). Ruoppila suhtautuu tosin yleensä myönteisesti tutkimukseeni, pitää sitä »perusteellisena» ja katsoo, että se on »merkityksellinen myös kielitieteellisenä suorituksena», mutta hänen selostuksensa tutkimukseni tuloksista on kovin puutteellinen. Itse hän esittää *pärnä*-ongelmalle toisenlaisen ratkaisun, ja sen vuoksi katson tarpeelliseksi vastata hänen kirjoituksensa, jota voidaan pitää oman ratkaisuni kritiikkinä.

Artikkelinsa alussa Ruoppila mainitsee, että olen kiinnostunut tutkimukseni aiheeseen, *pärnä*-sanaan, vasta eläkevuosinani. Asia on tietysti lähes merkitykseltön, mutta ilmoitan jo johdannossa (s. 10), että »tein ensimmäisen luonnoksen tähän pärnä-tutkimukseeni jo 1930-luvulla» saatuani v. 1934 kuulla, että kynäjalavaa sanottiin Koivistolla pärnäksi (s. 22) ja sen niinikuorta käytettiin nitomiseen. *Pärnä*-sanana eri muotoja käsitellessään Ruoppila mainitsee, että »perna- ja perno» kuuluvat etymologisesti perunan kanssa

samaan yhteyteen». Jos tämä tarkoittaa sitä, että näitä paikannimiä ei voitaisi hyväksyä pärnän synonyymeiksi, Ruoppila erehtyne. Useimmat näistä nimistä — n. 40 luvultaan — lienevät niin vanhoja, että perunalla ei ole voinut olla mitään tekemistä niiden synnyssä. Myös SKES pitää *perna*-sanaa yhtenä lehmuksen nimenä, ja *pernon* on katsottu merkitsevän samaa (Vaara). *Pärnä*-ryhmän paikannimien huomattavasta iästä yleensä kertoo vaakuuttavasti se, että vastaava appellatiivi on nykykielestä lähes kokonaan kadonnut.

Kritiikissään Ruoppila esittää puolestaan toisen ratkaisun *pärnä*-sanana ongelmalle. *Pärnä*-sanahan tunnettiin — ja tunnetaan vieläkin — nimenomaan maamme itäpuoliskossa merkitsemässä ominaisuutta, josta olen käyttänyt yhteisnimeä »kohouma ihossa». Ruoppila tosin aivan oikein huomauttaa, että tuo nimitys on liian suppea, koska *pärnä*-nimeä on käytetty joskus ruumiin ulkopuolisuksien kohoumista, esim. paksusta päärmeestä liivin helmassa. Yleisimmin tunnettu *pärnä*-sanana tähän liittyvä käyttö koskee ihmisen paksuja, ulkonevia huulia; tällaista ihmistä sanotaan »pärnähuuleksi». Tämänlaatuinen pärnä, »pyöreä tai pitkänomainen, reunoiltaan pullistunut kohouma» (Ruoppila) voidaan arvosittelijani mielestä nyt soveltaa vanhojen lehmusten ja kynäjalavien rungoissa esiintyvien suurien kyhmyjen nimeksi. Puu, jossa tuollaisia epämääräisiä muhкуроita on, olisi siis »pärnäpuu». Niinpä Kannaksenkin vanhat, kynäjalavien eli pärnien vierellä kasvavat lehmukset olisivat siis tästä syystä »pärnäpuita», vaikka niitä sanotaan lehmuksiksi.

Botanisti voi tuollaiseen ajatusleikkiin vastata vain, että meikäläisissä luonnonlehmuksissa (*Tilia cordata*) mainitunlaisia muhкуроita esiintyy vain hyvin harvoin. Todisteiksi tästä muhкуроattomuudesta kelvannevat esim. ne isot ja vanhat *T. cordata* -puut (3 yks.), jotka kasvavat Helsingin Kaisaniemen puiston luoteisosassa, tai myös Kasvitieteellisen puutarhan portilla nouseva komea puu. Vanhoissa viljel-

lyissä ja hoidetuissa puistolehmuksissa (*Tilia x vulgaris*) — joita varsinainen kansa tuskin on nähnytäkään — nuo muhkurat ovat sen sijaan varsin tavallisia. Mutta tämä puuhan onkin eri lajia (oik. sekamuoto). Mitään suoranaista todistetta *pärnän* 'muhkura'-merkityksestä eivät tietävästi tunne botanistit sen paremmin kuin kielimiehekään. Ilmeisesti tässä *pärnähuuli—pärnässä* on kysymys vain homonyymistä, jolla ei ole mitään tekemistä puun tai niiniaineksen kanssa. Se saattaa sen sijaan liittyä tietyn pavunmuotoisen ja verenpunaisen sisäelimen eli pernan nimeen; Pohjois- ja Vienan Karjalassa pernasta onkin käytetty nimeä *pärnä*, niin kuin Ruoppilakin toteaa.

Vielä voitaisiin kysyä, kuinka tuon muhkura-hypoteesin pohjalta selitettäisiin maamme runsas *pärnä*-nimistö (n. 160 nimeä), joka ulottuu Etelä-Suomessa länsirannikolta itärajalle asti. Ei kai kukaan rohkene väittää, että se selittyisi lehmuksen tai kynäjalavan rungon muhkuroista, nuo monet kymmenet *Pärnämäet* tai myös *Pärnäsaaret, -niemet* ym. Kyllä niiden perusteena on ollut jokin muu tärkeämpi seikka, parhaiten taloudellinen. Allekirjoittaneen teoria täyttää tämän vaatimuksen.

Vaikka se esittämäni pärnä-ongelman ratkaisu, että *pärnä* tarkoittaa niiniainesta, sopii lehmuksen ohessa hyvin myös kynäjalavaan eli sitkeäkuoriseen kynnepäähän, se ei silti selvitä sitä kysymystä, miksi kynäjalavaa ja vain sitä sanotaan tai sanottiin Kannaksen rajapitäjissä *pärnäksi*. Selitys löytyy ehkä Wiedemannin sanakirjasta, missä viron *pärn*-sanalla tiedetään tarkoitettun sekä vanhaa lehmusta että kynäjalavaa. Virossa *pärn* vakiintui lehmuksen yleisnimeksi, kun taas Viroa lähinnä olevilla Kannaksen alueilla, missä lehmuspuu tunnettiin yleisesti *lehmus*-nimellä, *pärnä* säilyi kynäjalavan nimenä samaa tarkoittavan *kynneppään* ohessa. Tähän tapaan Ruoppilakin asiaa selvittelee. Hän on ilmeisesti oikeassa myös siinä, että *pärnä(puu)* tarkoitti Kannaksella yleensä vanhaa kynäjalavaa, kun taas varsinkin nuorista puista käytettiin *kyn-*

neppää-nimitystä. Juuri nuorista kynäjalavastahan tehtiin sitkeitä, kestäviä *kynneppää*-vempeleitä (Kannaksella) tai *kynneppää*-luokkeja (Hämeessä).

2.

Virittäjän viime vihkossa (1984 s. 193—200) on myös maisteri Matti Vilppula käsitellyt *pärnä*-tutkimustani ja esittänyt siitä arvostelua. On siis syytä vastata tässä myös hänelle, selvittää ratkaisujeni syitä ja oikaista joitakin väärinkäsityksiä ja virheitä, joita tuossa arvostelussa ilmenee.

Vilppula ihmettelee, miksi en nimien levinneisyyttä selvitellessäni ole esitellyt myös *lehmus*- ja *niini(puu)*-appellatiivien »levikkejä» vaan ainoastaan paikannimien. Tämä johtuu osaksi siitä, että en katso riittävästi tuntevani murteisiimme liittyviä seikkoja, ja toisaalta siitä, että otaksun paikannimien edustavan yleensä paljon vanhempaa ja pysyvämpää tietoa kuin paikallisten appellatiivien. Tässähän on sitä paitsi kysymys lähinnä »pärnäpuiden» (lehmus, kynäjalava ja vuorijalava) maantieteestä eli siitä, missä niitä kasvaa tai paikannimitietojen mukaan on kasvanut. Luonnonpaikkojen nimien kartta kertoo tästä selkeästi, mutta appellatiivien levinneisyyskuva ei tällaista tietoa pysty varmasti antamaan. Hyvänä esimerkkinä tästä on kynäjalavakarttani (kartta 5). *Kynneppää*-nimet osoittavat tuossa kartassa melko tarkoin *kynneppään* kannakselaisen kasvualueen, mutta Vilppulan appellatiivikartta (kartta 2) vain vähäsen siitä; Hämeessä taas appellatiivit ulottuvat osin laajemmalle kuin itse puun kasvualue.

Pärnä-nimiä käsitellessään Vilppula esittää, että »monet *pärnä*-nimistä varmasti ovat joko siirynnäisiä tai eri alkuperää kuin lehmusta tai jalavaa tarkoittava *pärnä*» ja vain »jotkut» olisivat »jäänteitä aikaisemmasta 'lehmus, jalava' -merkityksestä». Hän ei muista, että tässähän on kysymys kauttaaltaan luonnonpaikkojen nimistä. Niitä selvitettäessä ei nimisiirynnäisillä varmaan ole juuri mitään merkitystä, koska ne siirtyneinäkin lähes aina kertovat maastoon kytkeyty-

Keskustelua

neestä tosiasiaista eli »pärnän» esiintymisestä tuolla paikalla. Ei kukaan kansanmies erehdy nimittämään tiettyä mäkeä esim. Niinimäeksi, ellei tuolla mäellä ole niinipuita kasvanut tai sieltä niintä saatu. Myös *pärnän* homonyymit voivat luonnonpaikkoihin kytkeytyneessä nimistössä vain poikkeustapauksissa aiheuttaa virheen.

Lehmuksen osalta olen kyllä huomauttanut, että sitä »on pidetty erityisesti niinipuun eteläkarjalaisena nimenä» ja että jotkut läntiset *lehmus*-nimet ovat luultavasti myöhäsyntyisiä. Mutta on kuitenkin uskaliaista väittää, että kaikki maan kaakkoisosien ulkopuolelta todetut *lehmus*-paikannimet olisivat siirrynnäisiä tai »epäkansanomaisia». On muistettava, että *lehmus*-nimi mainitaan niinipuun rinnalla metsäasetuksessa jo 1734 ja Turun seudulta tunnettiin jo 1400-luvulla paikannimi »Lehmusnytty» (Nissilä 1965). Ja eikö Ruoppilankin Lammilta merkittävä tieto (s. 195) viittaa siihen, että kansa paikoin Länsi-Suomessakin tunsii niinipuun *lehmus*-nimellä. Vielä vaikeampaa on selittää »itämurteiseen» *vennä*-sanaan perustuvia läntisiä ja luoteisia paikannimiä, sillä tätä lehmuksen nimeä ei ole ainakaan koulukirjoista opittu.

Tarkastellessaan karttaani 3, joka esittää *niini*- ja *niinipuu*-alkuisten paikannimien levinneisyyttä tutkimusalueella, Vilppula huomauttaa, että kartta ei paljasta merkityseroja. Toteamus pitää paikkansa, mutta tietojen puutteellisuuden vuoksi erojen osoittaminen olisi ollut vaikeaa, sillä sanotaanhan niinipuuta monin paikoin pelkästään *niineksi*. Kaakkoiset *niini*-nimet näyttävät kuitenkin enimmäkseen viittaavan niiniainekseen. Vilppula kirjoittaa niistä (s. 196): »*niini*-appellatiivista on kyllä tietoja kaakkoismurteistakin, mutta vain merkityksessä 'niiniaines'. Kasvava Tilia-puu ei sen sijaan kaakkoismurteissa ole *niini* eikä *niinipuu* vaan *lehmus*, osassa aluetta myös *vennä*. Outoa Erkamon kartan *niini*-nimien runsaus kaakkoismurteiden alueella joka tapauksessa on», varsinakin kun aikaisemmin on esitetty, että »Kannas ja Kymenlaakso ovat lähes ko-

konaan *niini*-nimiä vailla».

Voin kuitenkin ilmoittaa, että epäily *niini*-nimien esiintymisestä täällä on turhaa; kokoamassani aineistossa niitä on itse asiassa paljon enemmän kuin karttani osoittaa, kun siinä on vain piste pitäjää kohti. Laskelmieni mukaan aineistossani on n. 20 kaakkoisessa »lehmuspitäjässä» (vrt. Vilppulan karttaa 1) yhteensä n. 40 *niini*-sanaan liittyvää paikannimeä, sellaisia kuin *Niinimäki*, *-aho*, *-oja*, *-lampi*, *-niity* jne. Nämä voivat kyllä kaikki periaatteessa viitata vain niiniaineksen esiintymiseen. Mutta jotkut nähtävästi ryhmää tarkoittavat *niini*-sanat, kuten *Niinikko* ja *Niinistö*-nimet, joita niitäkkin on n. 20, saattavat kertoa *niini*-sanalla tarkoitettun myös itse niinipuuta. Vai olisiko kenties niin, kuten olen arvellut *pärnä*-sanaa selvitellessäni *Pärnikkö*- ja *Päärnistö*-nimistä, että ne voisivat merkitä paikkaa, missä *pärnä* eli niiniaineesta olisi runsaasti saatavissa? Ne olisivat siis verrattavissa sellaisiin sanoihin kuin *marikko*, *kivikko*, *ruohikko* ja *ruohisto*.

Vilppula katsoo, että Ruoppila »voi hyvin olla oikeassa» esittäessään, että *pärnä*-sanalla on tarkoitettu »vanhan niinipuun» (lehmuksen tai jalavan) kyljessä olevaa muhkuraa. Vilppula ei pidä kuitenkaan Ruoppilan käsitystä riittävästi perusteltuna ja yrittää löytää näkökohtia, jotka tukisivat tuota hypoteesia. Kun edellä olen osoittanut Ruoppilan käsityksen virheelliseksi, putoaa Vilppulan pohdinnoilta pohja pois. Tekisi mieleni siterata tässä Vilppulan esittämää (s. 196) lammilaista sanontaa: Ne ol niit näit lehmukse.

Lopuksi totean, että Vilppula olisi voinut tutustua tutkimukseeni tarkemmin. Kun hän kertoo esim. *pärnä*-nimien pohjoisrajan kulusta, hän sanoo, että »tätä rajaa pohjoisempaan ei lehmus luonnonvaraisena kasvakaan». Tämä tieto antaa asiasta kuitenkin aivan väärän kuvan, koska *pärnä*-nimien raja jää maan länsipuoliskossa paljonkin lehmuksen pohjoisrajaa alemmas, niin kuin useimmista kartoistani selvästi näkyy. Tämän seikan toteaminen on esittämässäni *pärnä*-on-

gelman ratkaisussa tärkeä.

Huonosta perehtyneisyydestä arvosteltuun tutkimukseen kertoo Vilppulan tekstissä myös seuraava lainaus: »Tutkimuksensa lopussa (s. 71) Erkamo kysyy, mikä on ollut pärnäpuu. Vaihtoehtoja on kolme: lehmus, kynäjalava ja vuorijalava. Vaikka hän vastaa mielestäni aivan oikein, että kaikki nämä puut ovat omalta osaltaan voineet edustaa pärnäpuuta, kysymys hieman ihmetyttää lukijaa. Tämäkö on ongelman ydin? Tämän seikan selvittämiseenkö koko tutkimus tähtää?»

Selkeän selvityksen näihin esittämiinsä kysymyksiin Vilppula olisi saanut kirjansivuilta 10—11 ja 65—71. Kuten sivuilta 10—11 käy selville, lähdin kokoamaan tutkimukseni aineistoa esittämällä lehdistössä ja kirjeitse kysymyksen »Mikä puu oli pärnä?» Vastauksia sain yhteensä n. 50 henkilöltä. Kun sain tutkimukseni tehdyksi, minun kai piti tietysti vastata tiedonantajilleni esittämäni kysymykseen.

Edellä kerrottu Vilppulan siteeraus on kuitenkin epätarkka. Kappale, joka tuon siteerauksen sisältää, kuuluu kokonaisuutena seuraavasti: »Mikä nyt siis näistä kolmesta puulajista soveltuisi parhaiten pärnäpuuksi, josta niiniaineksen käyttäjät saivat tarvitsemansa niinen? Periaatteessa kaikki nämä puut voisivat nähdäkseni edustaa omalta osaltaan tätä nimeä; Karjalan kannaksella ja Etelä-Hämeessä kynäjalava, pärnä-nimien koko levinneisyysalueella lehmus ja paikoin luultavasti myös vuorijalava. Lehmus näistä yleisim-

pänä ja siellä täällä pikku metsikköjäkin muodostavana puuna on kuitenkin epäilemättä ollut tärkein pärnäpuu.» Tästä hän näemme ensinnäkin itse tutkimuksen tärkeimmän tuloksen, vastauksen ongelman ytimeen: sehän on se, että *pärnä*-sanalla on yleisesti tarkoitettu niiniainesta, tulos, joka on selvästi esitetty edellisessä kapittelissa »Pärnä-ongelman ratkaisu» (s. 65). Se näyttää jääneen Vilppulalta huomaamatta. Sen sijaan tiedonantajilleni annettava vastaus tutkimuksen päättyessä koski puuta, josta tuota *pärnä*ä eli niiniainesta saatiin.

Vilppula — sen paremmin kuin muuten Ruoppilakaan — ei tutkimustani selostaessaan ja arvostellessaan mainitse juuri mitään niistä seikoista, jotka katson tärkeimmiksi todisteiksi *pärnän* 'niiniaines'-merkitystä selvittäessäni, nimittäin lehmuksen ja jalavien talouskäytöstä sekä niinestä tehtyjen punonnaisten ja *pärnä*-nimien hämmästyttävän samanlaisesta levinneisyydestä. Heidän artikkeliansa pohjalta lukijalle jää siten täysin puutteellinen kuva esittämäni ratkaisun perusteista. Tietysti asia voidaan käsittää niinkin, että he eivät ole löytäneet tuossa ratkaisussa mitään pahaa virhettä, jonka kimppuun olisi voinut käydä. Mutta toisaalta mallikelpoisen arvostelun pitäisi kai voida antaa selkeä kuva myös arvostellun teoksen hyvistä puolista.

V. ERKAMO